

— LEO PRICK —

Van Frankrijk *moet* je houden!

Hoe de Fransen hun eigenheid verdedigen

v angenep
amsterdam

Inhoud

- I. *Zelfdoding als daad van verzet* 9
 - II. *De uitzonderlijke geschiedenis van de Franse werkende bevolking* 75
 - III. *De aanhoudende aanvallen op l'État Providence; een collectief gevoel van verlies* 107
 - IV. *Winnaars en verliezers* 129
 - V. *Bronnen van onvrede* 147
 - VI. *Hoe het platteland verandert* 159
 - VII. *Het bedreigde Frankrijk* 203
- NOTEN 237
- LITERATUUR 247

Zelfdoding als daad van verzet

Een schot in de Notre-Dame

Zijn vrouw Clotilde had hem de ochtend van dinsdag 21 mei 2013 naar het station in Rouen gebracht. Daar had de 78-jarige rechts-radicalen historicus en activist Dominique Venner de trein genomen naar Parijs om daar, in de Brasserie du Louvre, in het gezelschap van enkele vrienden te lunchen. Voor die lunch had hij ook Fabrice uitgenodigd, de 38-jarige vriend van zijn zoon, die een grote bewondering voor hem aan de dag legde.

Als Fabrice aan het eind van de maaltijd wil weggaan, vraagt Venner hem nog even te wachten tot de anderen zijn vertrokken. Als ze even later als enigen zijn overgebleven, vraagt Venner of Fabrice hem wil vergezellen naar de Notre-Dame. Op weg naar de taxistandplaats vertelt Venner dat hij hem heeft uitverkoren om, in de rol van secondant, aanwezig te zijn bij wat hij noemt zijn *samourai*, waarvan de traditie vereist, zo legt Venner hem uit, dat hij pas mag vertrekken als hij er zeker van is dat de dood is ingetreden. Vervolgens moet Fabrice zijn vrouw Clotilde en zijn oudste zoon inlichten over wat er is gebeurd, zodat ze dat niet via de media hoeven te vernemen.

Bij de Notre-Dame aangekomen, sluiten ze zich aan bij de lange rij wachtenden. Zwijgend schuifelen ze de kathedraal binnen. Naast de toeristen zitten er in de kerk zoals altijd her en der verspreid de vaste kerkbezoekers die er dagelijks hun weesgegroetjes komen bidden. Hun aanwezigheid zorgt ervoor dat er in de kathedraal altijd een gewijde stilte heerst.

Via het middenschip begeeft het tweetal zich onopvallend tussen de 1500 bezoekers richting hoofdaltaar. Daar aangekomen, drukt Venner Fabrice plechtig de hand. Die stelt zich vervolgens, conform zijn rol van secondant, enkele stoelenrijen achter hem op. Als er niemand meer dicht bij hem in de buurt is, knielt Venner neer op één knie en buigt hij zich naar voren. Hij legt een stapeltje brieven voor zich neer. Vervolgens gaat zijn rechterhand naar zijn jaszak. Onzichtbaar voor de omstanders pakt hij zijn pistool. ‘Van Belgische makelij’ zullen de kranten vermelden. Wonderlijk dat dit detail zo veel aandacht krijgt. Hij brengt de loop van het wapen naar zijn geopende mond en haalt de trekker over. In de kathedraal klinkt een doffe knal. De kerkklok slaat vier uur.

Een Russische toerist die het heeft zien gebeuren, waarschuwt de veiligheidsdienst. Als even later het lichaam wordt toegedekt onder een wit laken is dat voor Fabrice het teken dat hij de kathedraal kan verlaten om, zoals opgedragen, Clotilde en Venners oudste zoon te laten weten wat er gebeurd is.

Dominique Venner blijkt zich van het leven te hebben beroofd om, zoals in de door hem nagelaten brieven stond te lezen, de ingeslapen geesten wakker te schudden. Aanleiding was de wet op het homohuwelijk, maar dat was volgens Venner slechts een van de vele symptomen van het morele verval van Frankrijk, dat in zijn ogen hard op weg zou zijn om zijn identiteit te verliezen omdat, evenals in de rest van Europa, de oorspronkelijke bevolking er steeds meer plaats moet maken voor nieuwkomers. Zijn specta-

culaire zelfdoding, zijn *samourai*, had tot doel om zijn oproep tot wat hij omschreef als ‘de herovering van de Franse en Europese identiteit’ kracht bij te zetten.

Zijn bezorgdheid om de teloorgang van de Franse cultuur was, zo schreef hij verder, bepalend geweest voor de keuze van deze hoogst symbolische plek: de Notre-Dame van Parijs, gebouwd door het genie van onze voorouders op de grondvesten van nog oudere erediensden die ons herinneren aan onze onsterfelijke wortels. Venners rechts-radicalen bewonderaars voegden daar – overigens in strijd met de waarheid – nog aan toe dat hij had gekozen voor het Maria-altaar ter onderstreping van het verschil tussen het christendom dat de vrouw respecteert en de islam die dit niet zou doen.

Venner was tot zijn daad gekomen omdat er in zijn ogen ‘nieuwe, spectaculaire en symbolische daden’ nodig zouden zijn om de aandacht te vestigen op de rampzalige ontwikkelingen die een bedreiging vormen voor de westerse cultuur. Hij offerde zichzelf. Hij deed dit, zo benadrukte hij, niet als slachtoffer maar als strijder voor een betere wereld. Dat Venner koos voor de rol van strijder sprak eigenlijk vanzelf. Als parachutist in het Franse leger waarvoor hij zich indertijd als vrijwilliger had aangemeld, en vervolgens als lid van de *Organisation Armée Secrète*, de OAS, door Wikipedia omschreven als de in het naoorlogse Europa grootste en meest gewelddadige geheime rechts-extremistische terreurorganisatie, had Venner de strijd nooit geschuwd.

Zelfdoding niet uit levensmoeheid en ook niet als vlucht, maar als wapen in de strijd tegen in de ogen van de betrokkenen desastreuze ontwikkelingen, komt in Frankrijk de laatste jaren veelvuldig voor. Daarbij gaat het in de meeste gevallen niet om min of meer bekende personen maar om heel gewone mensen, werknemers op meestal middelbaar of hoger niveau. De aanleiding – onbehagen

over de werksituatie – is, zeker in het licht van hun daad, vaak ogenschijnlijk futiel, maar bij nader inzien blijkt het om veel meer te gaan: de strijd tegen een ontwikkeling die als bedreigend wordt ervaren voor de veiligheid en bestaanszekerheid van een groot deel van de Franse bevolking.

Suicide vanwege het werk

Voorjaar 2009 berichtte de Franse regionale krant *L'Est Républicain* dat een medewerker van *France Télécom* suicide had gepleegd. Daarbij werd vermeld dat hij de nummer zoveel was in de reeks van zelfdodingen die het bedrijf al maandenlang bleek te treffen. In de loop van de zomer die volgde, keerden soortgelijke berichten herhaaldelijk terug. In allerlei varianten, met als steeds weer genoemde vermoedelijke oorzaak de veranderingen in de werksituatie of de onzekerheid over hoe die zich verder zou ontwikkelen. Daarbij ging het niet alleen om werknemers van het Franse telefoonbedrijf, maar ook van allerlei andere grote bedrijven of uit verschillende sectoren van de overheid. In veel gevallen hoefde over de oorzaak ook weinig twijfel te bestaan getuige de afscheidsbrief die de betrokkene had achtergelaten. Maar ondanks die nagelaten brieven en de getuigenissen van familie en collega's dat de overledene gebukt ging onder de reorganisaties van het bedrijf, was de relatie met het werk die in de berichtgeving vanzelfsprekend werd gelegd lang niet altijd overtuigend. Het ging vaak om weinig ingrijpende veranderingen zoals een nieuwe chef, een andere werkplek een paar kilometer verderop, ander soort werk – wellicht heel vervelend, maar toch niet zo verschrikkelijk dat het reden kon zijn om jezelf voor de ogen van collega's in brand te steken, je op te hangen of van vierhoog uit het raam van je kantoor te springen. Vaak ging

het om betrekkelijk jonge, goed opgeleide mannen en vrouwen met nog een hele toekomst voor zich.

De berichten over die zelfdodingen wekten de indruk dat iedereen het de gewoonste zaak van de wereld leek te vinden. Het werd eenvoudigweg vermeld zoals in de eveneens regelmatig terugkerende berichten over bergbeklimmers die omkomen in de Franse Alpen. Het werk als een voor sommigen onneembare rotswand.

Het blijkt hierbij om een typisch Frans verschijnsel te gaan. Het aantal gevallen daar wordt geschat op zo'n drie- tot vierhonderd per jaar, terwijl in de andere West-Europese landen zelfdoding van werknemers die wordt toegeschreven aan het werk niet of nauwelijks voorkomt. Het betreft bovendien een vrij recente ontwikkeling. De eerste gevallen dateren uit de jaren negentig van de twintigste eeuw. In een in november 2014 verschenen rapport vermeldt het Observatoire National du Suicide dat het niet mogelijk is om precies vast te stellen hoe vaak suïcide in samenhang met het werk voorkomt, maar dat wel duidelijk is dat dit verschijnsel de laatste jaren *une grande ampleur*, een grote omvang, heeft aangenomen.¹

Als oorzaak worden genoemd de toegenomen internationale concurrentie en de reorganisaties ter verbetering van de efficiency die daarvan het gevolg zijn. Daar zijn de laatste jaren de gevolgen van de bezuinigingen bij de overheid bij gekomen. Ontwikkelingen die niet alleen in Frankrijk spelen, maar waarmee werknemers in heel Europa te kampen hebben. Wat het voor de Fransen zo veel erger lijkt te maken, is dat dit voor hen niet zomaar een zure appel is waar ze, zoals iedereen elders, doorheen moeten bijten. Het gaat om de breuk met een maatschappij gebouwd op rechten en privileges waarvoor voorgaande generaties strijd hebben geleverd, en die in hoge mate bepalend zijn voor de identiteit van het land. De voortdurende aantasting van die verworvenheden en de sfeer

van onzekerheid ten gevolge daarvan, resulteert in een klimaat dat voor veel werknemers onleefbaar blijkt te zijn. Dat de arbeidsverhoudingen in Frankrijk zich zo afwijkend van die in andere landen hebben ontwikkeld, is te verklaren uit de geschiedenis van de negentiende en twintigste eeuw, met name uit de gevolgen van de demografische ontwikkelingen die tot op de dag van vandaag sterk afwijken van die in de omringende landen.

Al meer dan een decennium lang wordt in Frankrijk door de nieuwsmedia haast dagelijks bericht over de sluiting van bedrijven en over massa-ontslagen. Opvallend is dat daarbij niet de nadruk wordt gelegd op de gevolgen die dit heeft voor de betreffende werknemers. De tragedie schuilt in iets veel groters dan het individuele verdriet: de teloorgang van de industriële bedrijvigheid die sinds mensenheugenis zorgde voor welvaart en zekerheid en die generaties lang bepalend is geweest voor de cultuur en tradities van de streek waar het bedrijf is gevestigd. Met het verdwijnen ervan wordt de levensader doorgesneden die een dorp, stad of regio decennialang heeft gevoed. Het betekent de onherstelbare breuk met een verleden waarin voor iedereen een veilig bestaan was weggelegd. De streek is het slachtoffer van een vernietiging die door de pleitbezorgers van een mondiale economie als onontkoombaar wordt gezien, maar door velen wordt beschouwd als het verkwanselen van een economische en culturele traditie.

Het was door de Franse historicus Philippe Ariès bepaald niet lovend bedoeld toen hij *l'inertie et la résistance au changement*, de inertie en de weerstand tegen verandering, bij zijn landgenoten aanwees als de oorzaak van de trage economische ontwikkeling van Frankrijk, waar de industriële revolutie pas in de tweede helft van de negentiende eeuw echt op gang kwam.² Een eeuw later dan in Engeland. Achteraf gezien mag Frankrijk zich daar gelukkig om prijzen: dankzij die behoudende opstelling heeft het de afschuwelijke

verpaupering in de steden en de ontvolking van grote delen van het platteland waarmee de industriële revolutie in Engeland gepaard ging nauwelijks gekend. Wellicht zullen toekomstige generaties eveneens met tevredenheid terugkijken op de huidige weerstand bij een groot deel van de Franse bevolking tegen een zich terugtrekkende overheid, privatiseringen en liberalisering van de economie.

Terwijl Nederlanders geneigd zijn om wat nieuw is al gauw te zien als een verbetering, geldt voor Fransen het tegendeel. Frankrijk heeft zijn tradities, zijn eigenheid, altijd gekoesterd. Aan die eigenheid ontleent het land ook zijn charme. Het is de reden waarom jaarlijks 1,5 miljoen Nederlanders ervoor kiezen hun vakantie in Frankrijk door te brengen. En nu eist 'Brussel' dat het land zich aanpast aan Europa, wat noodzakelijk met zich meebrengt dat niet alleen met allerlei tradities moet worden gebroken; het betekent ook dat het Franse landschap in sociale en materiële zin ingrijpend moet veranderen.

De drie- tot vierhonderd doden per jaar vormen het topje van een immense ijsberg aan weerstand en psychische ellende. Zijn al die doden niet voldoende bewijs dat Frankrijk gevraagd wordt het onmogelijke van zichzelf te eisen? Moeten die suïcides worden beschouwd als de *damage collaterale* van een ontwikkeling waaraan de Fransen hoe dan ook zullen moeten geloven, of zal Frankrijk weigeren of gewoon niet in staat blijken de weg in te slaan die zo duidelijk de draagkracht van veel Fransen te boven gaat?

Emile Durkheim

De situatie waarin Frankrijk nu verkeert, toont een zekere gelijkennis met die van *La Longue Dépression*, een periode van economische malaise die meer dan twintig jaar voortduurde en eindigde

omstreeks 1897, toen Emile Durkheim (1858-1917) *Le suicide, étude de sociologie* publiceerde. Durkheim, die in 1913 hoogleraar zou worden aan de Sorbonne in Parijs, wordt algemeen beschouwd als de grondlegger van de sociologie. Sociale feiten dienen volgens hem altijd verklaard te worden vanuit andere sociale feiten, en niet vanuit individuele gedragingen. Met zijn studie over suïcide wilde hij laten zien dat iets wat zo buitengewoon persoonlijk lijkt te zijn als het besluit om een einde te maken aan het eigen leven (en dat tot dan toe ook werd verklaard in medische of psychologische termen), bestudering behoeft vanuit sociologisch gezichtspunt.

Als in een maatschappij de verschillen tussen mensen toene-
men, kan dat gemakkelijk leiden tot anomie, tot ontwrichting
van de maatschappij. De *suicide anomique* doet zich voor als
de normen en waarden minder duidelijk worden, mensen er
minder aan worden gehouden, hun gedrag minder wordt voor-
geschreven, kortom: wanneer mensen hun houvast verliezen.
Dit zien we vooral in tijden van ingrijpende maatschappelijke
veranderingen door politieke en economische crises, maar het
kan ook het gevolg zijn van hervormingen die samenhangen met
economische voorspoed. Ter illustratie van dit laatste verwijst
Durkheim naar het Italië van na de hereniging in 1870, die een
twee decennia durende periode inluidde van aanhoudende eco-
nomische groei. De veranderingen in de sociale verhoudingen
die daarvan het gevolg waren, leidden tot een sterke toename
van het aantal zelfdodingen.

Een maatschappij kan alleen zichzelf reguleren als er duidelijke
regels bestaan die door iedereen gerespecteerd worden. Wanneer
die regels verzwakken of binnen een kort tijdsbestek vervangen
worden door nieuwe, hebben veel mensen er moeite mee zich
daaraan aan te passen. Hetzelfde geldt wanneer het tegendeel
het geval is. Als de regels, bijvoorbeeld in een gemeenschap met

een orthodoxe religie, erg rigide zijn, kan het verstikkende effect daarvan eveneens leiden tot zelfdoding: de *suicide fataliste*.

Daarnaast onderscheidt Durkheim de *suicide égoïste*, waarbij sprake is van een *excès d'individualisme* waardoor iemand zich weinig verbonden voelt met de gemeenschap. Bij de *suicide altruïste* daarentegen, is sprake van een sterk gevoel van verbondenheid waardoor iemand ertoe komt zijn leven te offeren. Dit motief – aandacht vragen voor in de ogen van betrokkene rampzalige ontwikkelingen die een gemeenschap bedreigen, waarvan de *suicide* van Dominique Venner een voorbeeld is – speelt ook een rol bij veel van de gevallen van zelfdoding die samenhangen met het werk.

Op basis van de door hem onderscheiden beweegredenen voor het plegen van *suicide*, ontwierp Durkheim het volgende schema:

	<i>Défaut</i>	<i>Excès</i>
<i>Intégration</i>	suicide égoïste	suicide altruïste
<i>Régulation</i>	suicide anomique	suicide fataliste

De typologie van Durkheim paste in het streven in die tijd om verschijnselen te ordenen in de vorm van typologieën. Vooral in de psychiatrie was men daar zeer bedreven in. Zo'n indeling kan bruikbaar zijn om bepaalde verschijnselen beter te kunnen doordenken, maar heeft als nadeel dat concrete gevallen zich maar zelden in één specifiek hokje laten dwingen. Zo gaan bij de zelfdodingen van Franse werknemers *anomique* en *altruïste*, maatschappelijke ontwrichting en het aan de kaak stellen van verwerpelijk beleid, vaak samen.

Het belang van Durkheim is niet gelegen in het onderscheiden van verschillende typen *suicide*, maar in zijn opvatting dat zelfdoding als zodanig een maatschappij verhelderend verschijnsel is.

Deze benadering van het fenomeen zelfdoding zou uiteindelijk uitmonden in de opvatting zoals die door Christian Baudelot en Roger Establet pregnant werd verwoord met *ce n'est pas la société qui éclaire le suicide, c'est le suicide qui éclaire la société*.³

Dat brengt ons bij de vraag: Wat vertellen die zelfdodingen ons over de Franse maatschappij? In hoeverre verhelderen ze onze kijk daarop?

Het werk als schuldige

Dat zo veel Franse werknemers suicide plegen vanwege de spanningen die het werk met zich meebrengt, roept allereerst de vraag op of er wellicht andere motieven zijn die deze *exception française* kunnen verklaren. In Nederland is men terughoudend met het publiceren over zelfdoding. Als dat toch gebeurt, wordt de oorzaak nooit gezocht bij het werk, tenzij het gaat om de eigenaar van een eigen bedrijf met hoge schulden of als er sprake is van malversaties die aan het licht dreigen te komen. In Frankrijk zijn het vaak de nabestaanden die het werk aanwijzen als de oorzaak daarvan. Het is voor hen ook verleidelijk om dat te doen: door het werk de schuld te geven, leid je de aandacht af van mogelijke oorzaken in de privésfeer, zoals relationele spanningen, drank, drugs of financiële problemen die je als familie liever niet naar buiten gebracht ziet.

Niet alleen de nabestaanden wijzen naar het werk als de oorzaak van de zelfdoding. Wonderlijk genoeg doen in veel gevallen ook de betrokkenen zelf dat, terwijl die er – naar je mag aannemen – geen behoefte aan hebben om mooi weer te spelen voor een buitenwereld die zij net besloten hebben de rug toe te keren. Toch zien we vaak dat de dader zelf door middel van een schriftelijke

verklaring aangeeft dat de reden voor zijn besluit moet worden gezocht bij het werk. Vaak wordt dat verband ook benadrukt door het werk uit te kiezen als de plek waar de suïcide wordt gepleegd.

Dat roept de vraag op of de nabestaanden er wellicht niet alleen emotioneel, maar ook materieel belang bij hebben om de suïcide van een naaste zo veel mogelijk de werkgever in de schoenen te schuiven. Daar lijkt het inderdaad op. Als nabestaanden erin slagen aan te tonen dat het bedrijf verantwoordelijk is, wordt suïcide aangemerkt als bedrijfsongeval of als ‘dood ten gevolge van ziekte door het werk’, en kan de werkgever financieel aansprakelijk worden gesteld. Het bedrijf wordt in principe als schuldige aangewezen indien wordt voldaan aan een van de volgende drie voorwaarden: als de betrokkene dat heeft aangegeven, bijvoorbeeld in een brief die hij heeft nagelaten of in gesprekken met collega’s, als de zelfdoding plaatsvindt op het werk, of als een medische verklaring daarop wijst. Dat een zelfdoding formeel wordt aangemerkt als bedrijfsongeval is voor de nabestaanden ook van belang in geval van een levensverzekering die anders wellicht niet zou worden uitgekeerd.

Die juridische gevolgen kunnen mogelijk verklaren waarom in Frankrijk als oorzaak van zelfdoding het werk zo’n prominente plaats inneemt. Heel anders dan bijvoorbeeld in Nederland. Typerend voor dat verschil was de reactie van Ceciel Rayer, docent sociaal recht aan de Radboud Universiteit Nijmegen, op de vraag van een journalist of het ook in Nederland voorkwam dat werkgevers aansprakelijk worden gesteld voor de suïcide van een werknemer: ‘In theorie zou dat ook in Nederland kunnen, maar dan moet je wel keihard kunnen maken dat de werkgever iets extreem fout heeft gedaan én dat er een causaal verband bestaat tussen de arbeidsomstandigheden en de zelfmoord. En dat is heel moeilijk.’ Dit soort rechtszaken waren haar dan ook niet bekend.⁴

Een zoektocht naar mogelijke belanghebbenden brengt ons ten slotte bij de vakbonden. Nergens in Europa zijn zo weinig werknemers lid van een vakbond als in Frankrijk. In de Scandinavische landen ligt dat percentage op ongeveer 80; in de meeste landen, waaronder Groot-Brittannië, Duitsland en Nederland, schommelt het tussen de 20 en 30. Frankrijk is met een schamele 8 procent de absolute Europese hekkensluiter.⁵ Maar juist die lage organisatiegraad zou weleens een verklaring kunnen zijn voor het militante karakter van de Franse bonden. Om hun bestaansrecht te bewijzen, moeten zij voortdurend van zich laten horen. En dat lukt ook uitstekend. Doordat ze sterk vertegenwoordigd zijn in al die sectoren waarmee in een oogwenk heel Parijs en omgeving kan worden platgelegd – metro, spoorwegen en de regionale metro (RER) – zijn ze wat dat betreft ook zeer succesvol. Gezien de lage organisatiegraad van Franse werknemers zou je verwachten dat de bonden met hun acties in bijvoorbeeld het openbaar vervoer, waar veel mensen last van hebben, de sympathie bij het grote publiek zouden hebben verspeeld. Toch lijkt dat niet het geval te zijn. Fransmen kiezen vanzelfsprekend partij voor eenieder die zich ontevreden toont en in opstand komt tegen welke autoriteit dan ook. Bovendien ligt het niet in de Franse aard zich met andermans zaken te bemoeien en al helemaal niet om, zoals Nederlanders dat gewend zijn te doen, elkaar de maat te nemen. Vandaar standaard de reactie ‘dat ze er wel hun redenen voor zullen hebben’. De vakbonden grijpen de zelfdodingen telkens aan als bewijs van de desastreuze uitwerking van de reorganisaties op het welzijn van de werknemers.

Familie, betrokkene zelf en de vakbonden – eensgezind wijzen ze de werkgever aan als schuldige. Dat gold zelfs voor de zelfdoding van Nicolas G., terwijl in zijn geval alles erop leek te wijzen dat zijn besluit om een einde te maken aan zijn leven meer te maken had

met zijn persoon en zijn psychische gesteldheid dan met zijn werk. Nadere beschouwing van dit op het eerste gezicht evidente geval maakte duidelijk dat, door Franse ogen gezien, deze zienswijze onjuist is. Het bleek dat zijn werkgever, naar Franse maatstaven gemeten, wel degelijk tekort was geschoten. Het lag niet aan hem, aan Nicolas G. zelf, maar aan de werksituatie.

Nicolas G.

In de nacht van 10 op 11 augustus 2009 had Nicolas G., technisch medewerker van *France Télécom*, zich thuis in Besançon van het leven beroofd.

G. werd, aldus het bericht hierover in het dagblad *Le Monde*, benoemd in een nieuwe functie die met zich meebracht dat hij bij klanten thuis moest komen, iets wat hij tot dan toe nooit had hoeven doen. Volgens de arbeidsinspectie werd hij bij die verandering van baan gebrekkig begeleid. Pas zeven maanden na zijn overplaatsing kreeg hij bijscholing voor zijn nieuwe functie en voor het hanteren van moeilijke situaties met cliënten. Dat G. moest voldoen aan ‘de geldende doelstellingen betreffende commercie en productiviteit’ zou voor extra druk hebben gezorgd.⁶ Tot zover *Le Monde*. Een andere krant, *Libération*, voegde daar nog aan toe: Hoewel bekend was dat G. persoonlijke problemen had, meldden de vakbonden indertijd meteen al na zijn dood dat vaststond dat zijn daad mede verband hield met zijn werk. Zijn nieuwe baan vond hij immers *très disqualifiant*, ver onder zijn niveau, en vanwege zijn problemen was hij al eerder bij de bedrijfsarts geweest.⁷

Wat de werkgever werd verweten, was dus dat die G. opdroeg ander werk te doen in een andere omgeving dan hij altijd gewend was geweest, zonder hem daarbij voldoende te begeleiden.

Dat iemand die een leven lang bij dezelfde baas in dezelfde omgeving hetzelfde werk heeft gedaan en vervolgens ineens iets heel anders moet gaan doen zich daar diep ongelukkig bij voelt, valt te begrijpen. Maar dat was hier geenszins het geval. G. was 28 jaar. Als je, jong en goed opgeleid, wordt gedwongen werk te gaan doen dat je vreselijk vindt en dat ook nog ver onder je niveau is, dan ga je toch weg? En als je er desondanks voor kiest om te blijven, dan heb je de consequenties daarvan toch voornamelijk aan jezelf te wijten? Het wekte dan ook geen verbazing dat het bedrijf de dood van G. niet wilde erkennen als een bedrijfsongeval, maar zijn moeder dacht daar anders over. In Franse ogen blijkbaar terecht, want in april 2011 werd bericht dat Anne-Marie Grenoville tot haar grote opluchting officieel te horen had gekregen van de *Caisse primaire d'assurance maladie* (CPAM) dat de suïcide van haar zoon Nicolas werd aangemerkt als zijnde het gevolg van een *maladie professionnelle*, een door het werk veroorzaakte ziekte.⁸

Op 10 april 2011 publiceerde de zondagskrant *Le Journal du Dimanche* een interview met de moeder van Nicolas, met als kop haar uitspraak: '*Nicolas a été brisé par son travail*' – 'Nicolas is door zijn werk kapotgemaakt'. Omdat zijn dood inmiddels was erkend als het gevolg van een beroepsziekte, iets wat de werkgever dus had kunnen zien aankomen en waartegen hij dan ook maatregelen had moeten nemen, had ze de energie gekregen om haar strijd voort te zetten. Haar hoop was nu gevestigd op het *tribunal de grande instance*, het gerechtshof te Besançon, dat – voor het eerst in de Franse geschiedenis – naar aanleiding van de zelfdoding van een werknemer een onderzoek was gestart naar *homicide involontaire*, dood door schuld.

Nicolas, aldus nog steeds zijn moeder, had een afkeer van contacten met een moeilijke clientèle. Hij had ook tot twee keer toe problemen met een collega, met zijn gedwongen overplaatsing, met

de angst te worden ontslagen en met de verlaging van zijn salaris met 600 euro per maand door het verlies van de toeslagen die hij in het verleden kreeg voor nachtwerk, waardoor hij moeite had de hypotheek te betalen van het appartement dat hij enkele maanden voor zijn dood had gekocht. Een probleem buiten zijn werk betrof een kortstondige relatie met een buurvrouw.

Enkele citaten uit zijn laatste mail: 'Ik lijd onder mijn werk. (...) *France Télécom* heeft me in de financiële problemen gestort, ik voel me slecht op mijn gemak met cliënten, het werk is stomvervelend en de mensen zijn kut, ik verdraag het werk niet en daar trekt *France Télécom* zich geen bal van aan.'

Toen Nicolas zich thuis ophing in de garage, had hij dat gedaan met een kabel van *France Télécom*. Ook had hij bij die gelegenheid bedrijfskleding aangetrokken.

Tot zover het verhaal van de moeder. Door *Le Journal du Dimanche* om commentaar gevraagd, vertelt iemand 'die dicht bij het bedrijf staat' dat het niet klopt dat Nicolas nooit bijscholing zou hebben gekregen voor zijn nieuwe werk. Hij had enkele maanden persoonlijke begeleiding gehad en dat is net zo effectief als een theoretische scholing, aldus deze *proche de l'employeur*. De advocaat van *France Télécom* voegt daaraan toe dat suïcide meestal meerdere oorzaken kent, dat het een kwetsbare jongeman betrof die te vroeg zijn vader had verloren, maar de advocaat van de familie bracht daartegen in: het kan wel zijn dat het een zeer gevoelige jongen was, maar *l'entreprise doit s'adapter à ses salariés, tous ses salariés*, het bedrijf dient zich aan te passen aan zijn werknemers, aan ál zijn werknemers.

Nicolas kocht kort voor zijn dood een appartement dat voor hem blijkbaar alleen dankzij de toeslagen voor nachtwerk betaalbaar was, terwijl hij wist dat er gereorganiseerd werd. Dan kun je de werkgever toch niet verwijten dat hij er moeite mee had om zijn

hypotheek te betalen? En dat Nicolas zo negatief was over zijn cliënten, dat ze allemaal *cons*, kut, waren, dat zegt toch iets over de instelling waarmee hij zijn werk deed en over zijn karakter? Dat moet toch ook in zijn privéleven allerlei problemen hebben gegeven? En die kortstondige relatie met de buurvrouw? Hoezo was dat een probleem? Ook relaties met buurvrouwen kunnen immers heel plezierig zijn.

Het is mogelijk om zo uitgebreid in te gaan op het geval-Nicolas omdat we over zo veel gegevens beschikken, zowel over zijn persoon, zijn achtergrond, als over zijn houding tegenover het werk, en omdat dit de zaak is waarbij justitie – voor het eerst in een dergelijk geval – een onderzoek heeft gelast dat moet uitwijzen of hier sprake is geweest van *homocide involontaire*, dood door schuld.

Terwijl in Nederland de hele kwestie niet lijkt te spelen, vragen in Frankrijk specialisten in het arbeidsrecht zich af of het niet tijd wordt om zwaarder geschut in stelling te brengen tegen werkgevers die verantwoordelijk worden gehouden voor de zelfdoding van hun werknemers. Bijvoorbeeld door in het kader van die verantwoordelijkheid te verwijzen naar artikel 223-13 van de *Code Pénal*, het Wetboek van Strafrecht, waarin wordt gesteld dat wie iemand aanzet tot suïcide drie jaar gevangenisstraf en een boete van 45.000 euro te wachten staat indien dat resulteert in zelfdoding of een poging daartoe.¹⁰

De suïcide van Nicolas Grenoville is vooral interessant omdat deze de verregaande zorgplicht die in Frankrijk van een werkgever wordt verlangd zo treffend illustreert. In de woorden van de advocaat van Nicolas: die dient zich aan te passen aan ál zijn werknemers. Dus ook als duidelijk is dat ze psychisch maar heel weinig aankunnen. Op het gebied van geestelijke draagkracht mag

je blijkbaar maar weinig eisen, althans niet iets wat die draagkracht te boven gaat, en het is de taak van de werkgever om er nauwlettend op toe te zien of er signalen zijn die erop wijzen dat dit weleens het geval zou kunnen zijn.

Ik doe dit voor jullie

[...]